

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

БАСТРАКОВА АНАСТАСІЯ СЕРГІЇВНА

УДК 177:159.92

**ВПЛИВ СТИЛЮ БАТЬКІВСЬКОГО ВИХОВАННЯ НА РОЗВИТОК
ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДЛІТКІВ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата психологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, МОН України

Науковий керівник : доктор психологічних наук, професор
Власова Олена Іванівна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри психології розвитку

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Седих Кіра Валеріївна,
Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, завідувач кафедри психології;

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Володарська Наталія Дмитрівна,
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, провідний науковий співробітник лабораторії психології особистості імені П. Р. Чамати

Захист дисертації відбудеться «24» березня 2017 року о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.26 в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, МОН України за адресою: 03187, м. Київ, просп. Академіка Глушкова, 2-а.

З дисертацією можна ознайомитися у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка, МОН України за адресою: 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58.

Автореферат розіслано «22» лютого 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. М. Траверсе

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. У нинішньому суспільстві людина мало не щодня стає перед вибором: використовувати можливості, які відкриваються перед нею, свій потенціал для особистісного розвитку чи прагнути до спрощення життя і самовдосконалення лише у межах, заданих зовнішніми обставинами. Здатність особистості виконувати задумане навіть за несприятливих умов, вміння їх використовувати для досягнення власних цілей має суттєве значення як у професійній діяльності, так і у буденному житті. Тому розробка проблеми особистісного потенціалу людини є актуальною і затребуваною.

Умови формування та чинники особистісного потенціалу, що найістотніше визначають його розвиток, досліджували зарубіжні (Т. О. Гордєєва, О. Є. Дергачова, О. Р. Калітєвська, Д. О. Леонтьєв, О. В. Мітіна, Є. М. Осін та ін.) та вітчизняні дослідники (Н. В. Зимівець, В. В. Клименко, В. О. Моляко, Т. О. Піроженко та ін.). Цей феномен розглядався з урахуванням різних аспектів, що відбилися у термінологічному оформленні досліджень: воля (В. А. Іванніков, С. Л. Рубінштейн), сила Я (З. Фрейд), захисні механізми (А. Фрейд), локус контролю (Дж. Роттер), орієнтація на дію (Дж. Кул), саморегуляція (І. С. Кон), життєстійкість (С. Мадді).

Становлення особистісного потенціалу пов'язане з загальним особистісним розвитком. Чи не найбільш значущим його періодом в онтогенезі є підлітковий вік, коли засвоюються соціальні ролі, формуються ціннісні орієнтації, світогляд, відбувається перехід до нової позиції самостійної особистості.

Особистісний розвиток у підлітковому віці зумовлюється низкою чинників, зокрема, особливостями батьківського виховання, а саме: батьківським ставленням (О. О. Бодальов, С. Броді, С. В. Ковальов, В. В. Столін, О. М. Шарган, Л. М. Шипіцина та ін.), стилем виховання (Г. Я. Варга, Е. Г. Ейдемільер, О. В. Захарова, А. Є. Лічко та ін.), батьківською позицією (М. Й. Боришевський, А. І. Захаров та ін.), стратегіями та стилями сімейної комунікації та взаємодії (В. І. Гарбузов, Т. В. Говорун, І. В. Добряков, І. М. Леонова, А. С. Співаковська та ін.).

Однак, у сучасній психології проблема впливу стилів батьківського виховання на формування особистісного потенціалу підлітка залишається не достатньо розкритою як у теоретичних, так і в прикладних аспектах. Соціальна значущість проблеми й зумовила вибір теми дисертаційного дослідження — «Вплив стилю батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу підлітків».

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в межах наукового напрямку досліджень факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Розвиток цілісної особистості в контексті соціальних змін: соціальні, психологічні та педагогічні аспекти» (номер державної реєстрації 0114U003481). Тема дисертації затверджена Вченою радою факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 6 від 22 грудня 2011 року) та уточнена Вченою радою факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 4 від 18 листопада 2014 року).

Мета дослідження: з'ясувати особливості впливу батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу підлітків.

Відповідно до мети дослідження було сформульовано такі **завдання:**

1. Провести теоретичний аналіз наукових досліджень феномену особистісного потенціалу та суміжних з ним явищ, виявити його структуру.
2. Розробити концептуальну модель розвитку особистісного потенціалу підлітків.
3. З'ясувати особливості розвитку особистісного потенціалу в підлітковому віці.
4. Визначити характер впливу особливостей батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу підлітків та встановити співвідношення між типами розвитку і стилем сімейного виховання.
5. Розробити та апробувати програму оптимізації розвитку особистісного потенціалу в підлітковому віці з урахуванням особливостей стилю батьківського виховання.

Об'єкт дослідження: детермінанти розвитку особистісного потенціалу підлітків.

Предмет дослідження: вплив стилю батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу підлітків.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети дослідження використовувався комплекс методів: а) *теоретичні* — аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, теоретичне моделювання, екстраполяція сучасних теоретико-методологічних підходів на проблеми особистісного потенціалу; б) *емпіричні* — опитувальники: особистісної зрілості (Ю. З. Гільбух) — для встановлення міри досягнення підлітками відповідного стану, каузальних орієнтацій (Е. Десі, Р. Раян, в адаптації О. Е. Дергачової, Л. Я. Дорфмана, Д. О. Леонтьєва), життєстійкості (С. Мадді в адаптації Д. О. Леонтьєва, О. І. Расказової); шкала задоволеності життям (SWLS) (Е. Дінер) — для оцінки загальної задоволеності підлітків життям; тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) (Д. О. Леонтьєв); та методики: діагностики рівня суб'єктивного контролю (УСК) (Дж. Роттер в адаптації Е. Ф. Бажина, С. А. Голинкіної, О. М. Еткінда), «Батьків оцінюють діти» (БОД) (І. А. Фурманов, А. А. Аладьїн) та «Аналіз сімейних взаємин» (АСВ) (Е. Г. Ейдемільер, В. В. Юстицькіс) — для з'ясування впливу батьків на виховання підлітків і пошуку його оптимального стилю; в) *математично-статистичної обробки емпіричних даних* — обчислення первинних описових статистик, перевірки нормальності розподілу (критерій Шапіро-Уїлка), критерій χ^2 , порівняння груп (критерії *U*-Мана-Уїтні, *H*-Крускала-Уоліса, *T*-Вілксона), дерева рекурсивного ділення, кореляційний, кластерний та факторний аналізи. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою програми SPSS 20.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше:*

— визначено особливості впливу стилів батьківського виховання (конфліктна інфантилізація, нестача виховного впливу, вимогливість) на становлення типу

розвитку особистісного потенціалу (автономний, дезадаптивний, імпульсивний, детермінований, відчужений, інтерналізований) у підлітковому віці;

удосконалено:

— теоретичну модель особистісного потенціалу, а саме уточнено його компонентний склад;

— на емпіричному та операціональному рівнях досліджено та описано змістову наповненість компонентів особистісного потенціалу;

— типологію розвитку особистісного потенціалу в підлітковому віці;

набули подальшого розвитку:

— наукові уявлення про особливості батьківського виховання в контексті підтримання автономії та відповідальності підлітків;

— система знань щодо компонентів особистісного потенціалу та чинників його розвитку;

розроблено та апробовано програму оптимізації розвитку особистісного потенціалу підлітків.

Практична значущість здобутих результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані при викладанні навчальних дисциплін «Акмеологія та освіта дорослих», «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Практична психологія в системі соціально-педагогічної діяльності» та спеціальних курсів «Вікова психокорекція», «Технологія психологічного тренінгу», які пов'язані з проблематикою вікової психокорекції та диференціального підходу до психолого-педагогічного патронажу розвитку особистісного потенціалу школярів підліткового віку. Розроблені методичні рекомендації можуть бути використані спеціалістами навчальних закладів та консультативно-розвивальних установ.

Одержані результати **впроваджено** у навчальну та науково-методичну роботу Університету сучасних знань (довідка № 49/1 від 24.03.15 р.); у тренінгову роботу з підлітками у Приватній організації «Загальноосвітній навчальний заклад «Російсько-Українська гімназія»» (довідка № 01-42 від 23.04.2015 р.) та у тренінгову програму з підвищення кваліфікації ГО Українського Інституту Процесуальної психології та Розвитку (довідка № 02 від 15.08.2016 р.).

Надійність та достовірність отриманих результатів забезпечено теоретико-методологічною обґрунтованістю основних положень дослідження, використанням теоретичних та емпіричних методів, що відповідають меті, об'єкту, предмету та завданням, а також застосуванням сучасних методів статистичної обробки даних.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, результати емпіричного дослідження обговорювалися на: II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми рекреаційної психології дитинства» (Одеса, 2012); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2013); V Міжнародній конференції по теорії самодетермінації (5-th international conference on self-Determination theory) (Рочестер, 2013); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін:

теоретичні та прикладні проблеми» (Київ, 2014); Мультидисциплінарному конгресі «Global scientific unity 2014» (Прага, 2014).

Публікації. Зміст та результати дослідження висвітлено в 6 публікаціях, з яких 4 статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України, 2 статті в іноземних виданнях; 3 тез матеріалів конференцій.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, який містить 227 найменувань, із них — 91 іноземною мовою. Основний текст дисертації викладено на 166 сторінках. Робота містить 13 таблиць (на 6 сторінках), 26 рисунків (на 8 сторінках) та 11 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми, сформульовано об'єкт, предмет, мету та основні завдання дослідження; розкрито наукову новизну та практичну значущість, наведено інформацію про апробацію, впровадження результатів та публікації за темою дисертації.

У **першому розділі** — «**Особистісний потенціал як інтегральна характеристика індивідуальних можливостей автономного існування людини**» — здійснено теоретичне дослідження проблеми особистісного потенціалу, з'ясовано його зміст у підлітковому віці та розкрито можливості впливу батьківського виховання на розвиток його складових.

У результаті аналізу наукової літератури виокремлено два основні підходи до трактування особистісного потенціалу, зокрема, його визначають: а) як успішність самореалізації в тій чи іншій діяльності, чому сприяє комплекс здібностей та навичок, у процесі її реалізації; б) як успішність адаптації, що дозволяє розглядати його динаміку.

Особистісний потенціал є внутрішньо інтегрованою сукупністю психологічних властивостей та здібностей, що зумовлює здатність людини до самодетермінації і саморегуляції, тобто до діяльності відповідно до власного цілепокладання. Ця здатність дозволяє особистості функціонувати як автономний суб'єкт власної активності, що цілеспрямовано впливає на довкілля, виявляючи водночас стійкість і гнучкість стосовно внутрішніх і зовнішніх змін ситуації.

Серед компонентів особистісного потенціалу дослідники зазначають: самодетермінацію, інтернальний локус контролю, автономний локус каузальності, смисложиттєві орієнтації, життєстійкість, толерантність до невизначеності, високий рівень розвитку «Его», особистісну зрілість (Т. О. Гордєєва, О. Є. Дергачова, О. Р. Калітєвська, Д. О. Леонтєв, О. В. Мітіна, Є. М. Осін, А. В. Плотнікова).

Розвиток особистісного потенціалу розглядається: як складова особистісного розвитку (Т. О. Гордєєва, О. Є. Дергачова, Н. В. Зимівець, В. В. Клименко, О. М. Леонтєв, О. В. Мітіна, В. О. Моляко, О. Н. Щур та ін.); особливий спосіб внутрішніх змін, що спричинює появу не лише окремих елементів, властивостей, але й їх переструктурування (О. Р. Калітєвська, Д. О. Леонтєв, Є. М. Осін); здатність до саморегуляції, а саме, поступове набуття більшої автономії і керованості власною поведінкою (Дж. Льовінджер).

У результаті узагальнення теоретичних положень і даних емпіричних досліджень виявлено існування подвійної обумовленості розвитку особистісного потенціалу: внутрішньої та зовнішньої. До внутрішніх чинників відносять: а) наявність вроджених потреб — у належності, компетентності, автономії (Е. Десі, Р. Раян, Г. Тейлор, П. Колдеріор та інші); б) розвиток механізмів саморегуляції та самодетермінації, а також розвиток таких особистісних якостей як свобода і відповідальність (О. Р. Калітєвська, Д. О. Леонтєв, Є. М. Осін та ін.). Формування механізмів саморегуляції та самодетермінації відбувається у підлітковому віці за рахунок розвитку свободи та відповідальності, на основі зміщення центру регуляції іззовні всередину (Д. О. Леонтєв).

До зовнішніх чинників розвитку особистісного потенціалу відносять такі види середовищ: а) соціальне (яке містить: сімейне, освітнє та середовище однолітків); б) культурне (система традицій, цінностей, смислів, ідеалів та ін., роль якого пов'язана зі створенням смислів та ідеалів, які є спочатку зовнішньою, а потім внутрішньою опорою у вирішенні життєвих завдань).

Аналіз теорій щодо стилів сімейного виховання і ставлення батьків до дітей свідчить, що дослідники спираються на особливості підтримки батьками свободи дітей, наявності відповідальності дитини за свої дії, емоційну залученість батьків до взаємодії з дитиною (Д. Баумрід, Дж. Болдуїн, О. І. Бондарчук, Е. Г. Ейдемільер, К. Ю. Патяєва, А. В. Петровський, В. В. Юстицькіс).

На основі теоретичного аналізу компонентів особистісного потенціалу і особливостей батьківського виховання розроблено концептуальну модель впливу батьківського виховання на особистісний потенціал підлітків (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальна модель впливу батьківського виховання на особистісний потенціал підлітків

На розвиток особистісного потенціалу в цілому та його компонентів, згідно з концептуальною моделлю, впливають такі складові батьківського виховання як:

підтримання чи не підтримання автономії та відповідальності, а також емоційне ставлення батьків до підлітків.

У другому розділі — «Емпіричне дослідження впливу батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу підлітків» — обґрунтовано принципи та методи емпіричного дослідження, представлено психодіагностичний інструментарій та послідовність його застосування, основні результати та їх інтерпретація.

Емпіричне дослідження особистісного потенціалу підлітків включало: 1) з'ясування рівнів вираженості таких його компонентів як задоволеність життям, осмисленість життя, життєстійкість, локус контролю, локус каузальності, розвиток «Его»; 2) порівняння вираженості і характеру компонентів особистісного потенціалу залежно від статі підлітків; 3) встановлення співвідношення компонентів особистісного потенціалу та визначення його структури; 4) виявлення типів розвитку особистісного потенціалу у підлітковому віці.

З'ясовано, що підлітки мають ступінь розвиненості «Его» до стадії конформізму, виражену автономну орієнтацію, високе прийняття ризику, але не розвинене почуття обов'язку та негативне ставлення до свого «Я», а також середньо виражену осмисленість і задоволеність життям, середні показники життєстійкості та локусу контролю. Особистісний розвиток підлітків визначається, насамперед, високою мотивацією досягнень та здатністю до психологічної близькості.

Хлопці та дівчата відрізняються за ступенем і характером розвитку особистісного потенціалу (критерій *U*-Манна-Уїтні, $p < 0,01$; $p < 0,05$): для хлопців характерний вищий рівень інтернальності у родинних стосунках, а для дівчат – більш зріле «Его».

У результаті аналізу зв'язків окремих компонентів особистісного потенціалу з уявленнями підлітків про бажані досягнення (*U*-Манна-Уїтні, $p < 0,01$) виявлено, що підлітки: а) які бажають досягти більшого самовдосконалення, мають більш позитивне ставлення до свого «Я» ($U=1527$), більш розвинуте почуття громадянського обов'язку ($U=1452$), вищий показник особистісної зрілості ($U=1446$); б) які хочуть створити щасливу родину, мають більшу вираженість стадії конформізму ($U=1042$); в) у яких бажаним досягненням є можливість побачити світ характерна конформістська стадія розвитку «Его» ($U=1079$) та прийняття ризику ($U=769$; $p < 0,003$).

Узагальнення результатів кореляційного аналізу показників особистісного розвитку дозволило визначити структуру особистісного потенціалу підлітків (рис. 2), яка містить особистісну зрілість, інтернальний локус каузальності, осмисленість життя, життєстійкість, вищий за середній рівень розвитку «Его» (стадія самосвідомості), автономію.

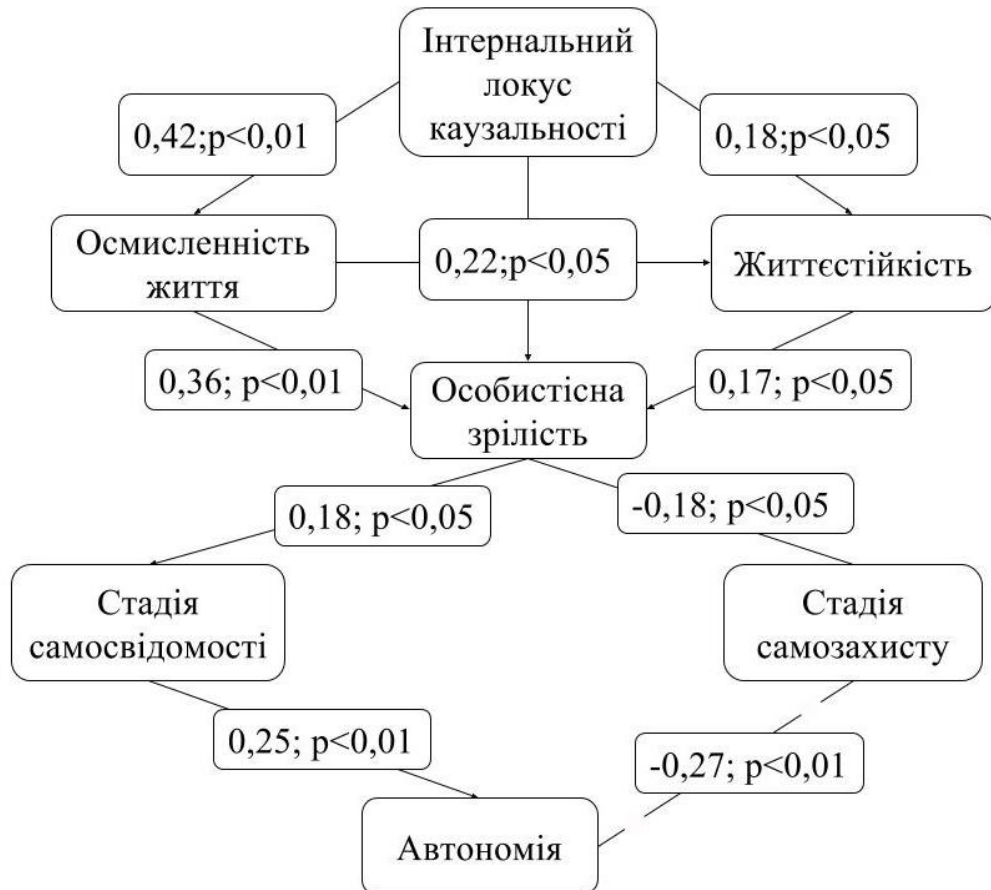
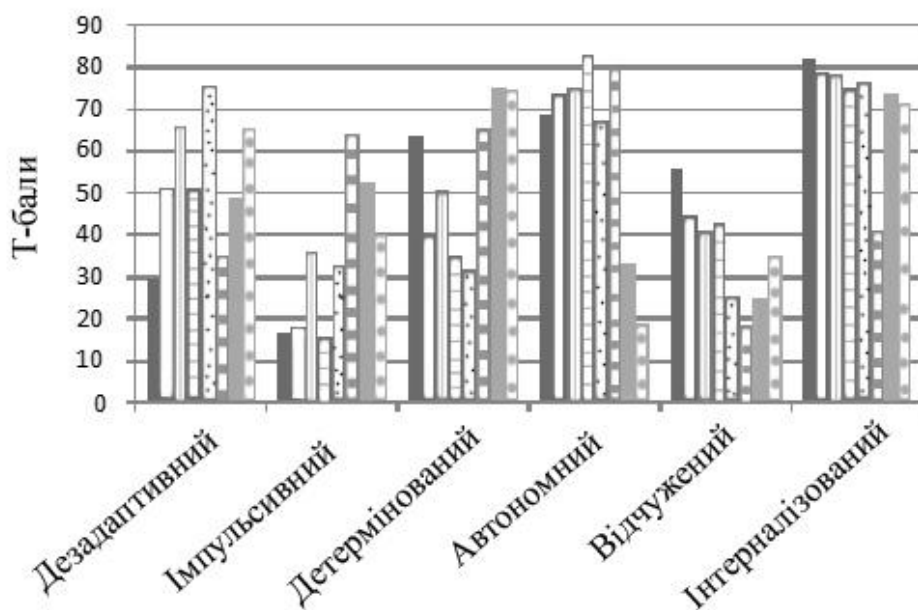

Рис. 2. Структура особистісного потенціалу підлітків

Ця структура підтверджує нашу концептуальну модель дослідження особистісного потенціалу підлітків.

Засобами кластерного аналізу виокремлено шість типів розвитку особистісного потенціалу підлітків (рис. 3).

Для дезадаптивного типу характерні: виражена незадоволеність життям (29,6), екстернальний локус контролю (66,1), зовнішній локус каузальності (35,2), власні або перейняті ззовні смисложиттєві орієнтації (51,6). Для представників імпульсивного типу характерні: слабо сформовані смисложиттєві орієнтації (17,8), найнижча задоволеність життям (17,0), загальна інтернальність (36,1), а також інтернальність у сфері досягнень і невдач, проте, високі значення автономної каузальної орієнтації (64,4). Для детермінованого типу характерні: підвищені значення зовнішнього і безособового локусу каузальності (75,2 та 74,3 відповідно), усі інші показники є достатньо низькими. Для відчуженого типу властиві середні значення за усіма досліджуваними параметрами: інтернальність (40,9) у сферах досягнень і невдач; смисложиттєві орієнтації (44,7), загальна життєстійкість, окрім автономії (35,6). Для автономного типу характерні: високий рівень особистісного розвитку (67,2), смисложиттєвих орієнтацій (73,8), задоволеності життям (68,4), інтернальний локус контролю (75,3), автономний локус каузальності (80,4). Властивості представників інтерналізованого типу подібні до автономного, проте, мають низькі показники автономного локусу каузальності (41,4).

Примітка: ■ задоволеність життям; □ смисложиттєві орієнтації; ▒ локус контролю; ▒ життєстійкість; ▒ особистісна зрілість; ▒ автономний ЛК; ▒ зовнішній ЛК; ▒ безособовий ЛК.

Рис. 2. Типи особистісного потенціалу у підлітковому віці

Зміст виокремлених типів розвитку особистісного потенціалу підлітків конкретизовано, спираючись на міру вираженості та можливі варіанти співвідношення свободи (показник автономного локусу каузальності) і відповідальності (показник інтернальності), які оцінені за бінарною шкалою (розвинено/нерозвинено). Зокрема, автономний тип характеризується розвиненою свободою (80,4) та відповідальністю (75,3), а протилежний йому, відчужений – відсутністю свободи (35,6) і відповідальності (40,9). Розвинена свобода (65,7) за відсутності відповідальності (50,6) властива детермінованому та імпульсивному (відповідно – 64,4/36,1) типам. Проте, ці два типи відрізняються рівнем благополуччя (показник задоволеності життям): більш благополучним (63,8) є детермінований тип, а неблагополучним (17,0) – імпульсивний. І навпаки, розвинена відповідальність за відсутності свободи визначає належність до інтерналізованого (41,4 / 78,2) та дезадаптивного (35,2 / 66,1) типів. Благополучним (82,3) можна вважати інтерналізований тип, а неблагополучним (29,6) – дезадаптивний.

На основі впорядкування характеристик типів розвитку особистісного потенціалу за допомогою дерева рекурсивного ділення встановлено, що найістотнішими чинниками, які визначають тип розвитку особистісного потенціалу у підлітковому віці є: життєстійкість, автономний та безособовий локуси каузальності, задоволеність життям та особистісна зрілість.

Емпіричне дослідження, спрямоване на вивчення впливу стилю батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу підлітків, включало: 1) вивчення уявлень підлітків та їхніх батьків щодо стилів сімейного виховання, які використовують батьки; 2) виявлення зв'язків між особливостями і стилями батьківського виховання та розвитком особистісного потенціалу підлітків; 3)

визначення впливу стилів батьківського виховання на тип розвитку особистісного потенціалу в підлітковому віці; 4) визначення стилів батьківського виховання (на основі оцінки батьків) та виявлення специфіки їх впливу на становлення особистісного потенціалу підлітків; 5) дослідження впливу типу сім'ї (повна / неповна) на розвиток особистісного потенціалу підлітків.

З'ясовано, що оцінки стилю батьківського виховання підлітками та їхніми батьками багато в чому є подібними. Серед відмінностей в оцінках підлітків переважає те, що: а) вони самі визначають свій спосіб життєдіяльності; б) батьки висловлюють невдоволення одне одним, керуючись турботою про благо дитини. Батьки підлітків вважають, що: а) їхніх дітей важко залучити до якої-небудь хатньої справи, при цьому батьки схильні обходитися без покарань або застосовувати їх украй рідко; б) поступаються дітям у питаннях, у яких поступатися не варто.

Виявлено відмінності в оцінці батьківського виховання хлопцями та дівчатами. Дівчата частіше за хлопців (*U*-Манна-Уїтні, $p < 0,01$; $p < 0,05$) вважають, що контроль батьків є занадто сильним, а виховна позиція недосконалою, внаслідок чого діти відчувають нестачу піклування. За оцінками батьків, різниця між ставленням до хлопців та дівчат відсутня.

Виявлено зв'язок особливостей батьківського виховання з уявленнями їхніх дітей про бажані досягнення (*U*-Манна-Уїтні, $p < 0,01$), зокрема батьки тих підлітків: а) які бажають досягти незалежності від інших, мають вищий показник нерозвиненості батьківських почуттів ($U=1370$; $p < 0,001$); б) які бажають досягти матеріального благополуччя і професійності навантажують дітей надмірними обов'язками ($U=2674$; $p < 0,001$); в) які хочуть створити щасливу родину, не застосовують до дітей санкцій ($U=1190$; $p < 0,003$); г) які бажають досягти душевної гармонії – демонструють меншу нестабільність стилю виховання ($U=2717$; $p < 0,002$).

Узагальнення результатів зв'язку стилів батьківського виховання та компонентів особистісного потенціалу дозволило визначити особливості батьківського виховання, які: а) не сприяють розвитку особистісного потенціалу підлітків: гіперпротекція та гіпопротекція, надмірність заборон та надмірність санкцій, недостатність обов'язків, потурання потребам підлітка, наділення дитячими якостями, розширення сфери батьківських почуттів, нерозвиненість батьківських почуттів, виховна невпевненість, нестійкість стилю виховання, фобія втрати дитини, проекція власних негативних рис на підлітка, наділення маскулініними рисами, витіснення конфлікту між батьками у сферу виховання; б) стимулюють особистісне зростання і розвиток потенціалу: надмірність обов'язків, мінімальність санкцій та мінімальність заборон.

Дослідження впливу батьківського виховання на типи розвитку особистісного потенціалу підлітків, за допомогою критерію *H*-Крускала-Уоліса ($p < 0,001$), дозволяє стверджувати, що формування типових особливостей зумовлюється низкою критеріїв, а саме: дезадаптивний – недостатністю батьківських заборон (44,82) та найменшим показником страху батьківської втрати (14,48); імпульсивний – надмірними санкціями (22,19), розширенням сфери батьківських почуттів (21,38), інфантилізацією підлітка (20,08), фобією їх втрати (25,23), проекцією негативних

рис (38,66), витісненням конфлікту у сферу виховання (7,19); детермінований – наявністю надмірних заборон (26,79) та санкцій (21,95) за їх порушення; автономний – позитивним тлом виховного середовища в сім'ї та великою кількістю постійних сімейних обов'язків (41,09) у підлітка; відчужений – вираженою гіпопротекцією (34,94) з боку сімейного оточення, виховною невпевненістю батьків (54,28), нерозвиненістю у них батьківських почуттів (14,17); інтерналізований – найменшими значеннями гіперпротекції батьків (22,18), недостатністю обов'язків підлітка (28,64), надмірними заборонами (19,28), виховною невпевненістю (40,02), фобією втрати дитини (15,00).

Виокремлення стилів батьківського виховання (на основі оцінки батьків) та виявлення специфіки їх впливів на розвиток окремих компонентів особистісного потенціалу підлітків дозволило виявити три фактори (стили батьківського виховання), що здійснюють найбільший вплив і розкривають 59 % загальної дисперсії.

Фактор 1 (24%) описує стиль *конфліктної інфантилізації*, який характеризується винесенням конфлікту між батьками у сферу виховання (0,90); ігноруванням потреб підлітка (0,83), який водночас розглядається як джерело задоволення батьківських потреб (вірогідно, у процесі конкурування батьків за увагу дитини); схильністю до надмірних санкцій (0,61); інфантилізацією (0,60); нерозвиненістю батьківських почуттів (0,57); гіперпротекцією (0,54) та перевагою фемінінних рис (0,51).

Фактор 2 (23%) розкриває зміст стилю *нестачі виховного впливу*, де основним є недостатність делегування підлітку обов'язків (0,83) та гіпопротекція (0,82); а також схильність батьків до несистематичного і занадто вільного стилю виховання: потурання потребам підлітка (0,79); проекція негативних якостей на дитину (0,78); виховна невпевненість (0,66).

Фактор 3 (12%) описує стиль *вимогливість*, який передбачає надмірні обов'язки дітей (0,69); підвищення санкцій за провину (-0,66); чіткий стиль виховання (-0,57).

У результаті кореляційного аналізу встановлено зв'язок стилів батьківського виховання з окремими компонентами особистісного потенціалу підлітків: а) конфліктна інфантилізація обернено пов'язана з особистісною зрілістю (-0,53; $p < 0,01$), життєстійкістю (-0,45; $p < 0,01$), інтернальністю (-0,30; $p < 0,01$) задоволеністю життям (-0,29; $p < 0,05$), осмисленістю життя (-0,36; $p < 0,01$) та конформістською стадією розвитку «Его» (-0,23; $p < 0,01$); б) нестача виховного впливу обернено пов'язана з осмисленістю життя підлітком (-0,36; $p < 0,01$) і автономним локусом каузальності (-0,18; $p < 0,05$); в) вимогливість батьків до підлітка пов'язана з розвитком автономного локусу каузальності останнього (0,29; $p < 0,01$). Виявлені стилі батьківського виховання здебільшого негативно впливають на розвиток компонентів особистісного потенціалу підлітків.

У результаті порівняння типів розвитку особистісного потенціалу (за критерієм *H*-Крускала-Уоліса, $p < 0,001$) виявлено, що дезадаптивний тип є найбільш чутливим до таких стилів батьківського виховання як конфліктна інфантилізація

(-0,02) та нестача виховного впливу (-0,02); детермінований — до впливу стилю конфліктної інфантилізації (-0,01); відчужений — до впливу конфліктної інфантилізації (-0,01), вимогливості (-0,04) та стилю нестачі виховного впливу (0,46).

Серед інших чинників, які визначають стиль батьківського виховання та можуть впливати на розвиток особистісного потенціалу підлітків, розглянуто вік батьків та склад сім'ї (повна /неповна). Встановлено, що чим старшим є вік батьків, тим рідше вони потурають потребам підлітка (-0,42; $p < 0,01$), тим меншим у них є прояв нестачі виховного впливу (-0,27; $p < 0,01$), і тим більшої зрілості особистості слід чекати від їхньої дитини-підлітка: вищої задоволеності життям (0,29; $p < 0,01$), особистісної зрілості (0,36; $p < 0,01$), позитивного ставлення до свого «Я» (0,42; $p < 0,01$).

Дослідження впливу складу сім'ї на особистісний розвиток підлітків здійснювалося у кілька етапів. Виявлено відмінності у структурі та вираженості компонентів особистісного потенціалу підлітків з повних та неповних сімей (порівняння груп за критерієм *U*-Манна-Уїтні). Підлітки з повних сімей більше задоволені своїм життям ($U=830$; $p < 0,01$), краще його осмислюють, усвідомлюють ($U=1012$; $p < 0,05$), мають інтернальний локус контролю життя ($U=963$; $p < 0,05$), виявляють інтернальність у стосунках ($U=1058$; $p < 0,05$). Підлітки з неповних сімей більше виявляють інтернальність у сфері здоров'я ($U=1859$; $p < 0,01$).

Визначено, що розподіл частот (таблиці кростабуляції) за типами розвитку особистісного потенціалу підлітків з повних та неповних сімей є рівно ймовірним ($\chi^2=4,21$; $p=0,52$). Проте, у неповних сім'ях дещо частіше зустрічаються підлітки з відчуженим (29,6 %), імпульсивним (22,2 %) і дезадаптивним (14,8 %) типами розвитку особистісного потенціалу, а у повних сім'ях – підлітки з інтерналізованим (18,3 %) і автономним (14,4 %) типами розвитку.

Особливості сприймання стилю батьківського виховання як підлітками, так і їхніми батьками залежать від складу сім'ї. Підлітки з усіх сімей однаково оцінюють особливості ставлення до них батьків. Але самі батьки з повних та неповних сімей дають істотно різні оцінки особливостей свого ставлення до дітей. У самотніх матерів виховання дитини стає головною справою життя, або дитина опиняється на периферії — на неї зважають у випадках появи серйозних проблем. Такі матері схильні до максимального і некритичного задоволення потреб дитини. У них наявний страх перед самостійністю дитини, оскільки дитина задовольняє частину її потреб, які в повній сім'ї задовольняються в рамках подружніх стосунків (взаємна виняткова прихильність).

За результатами порівняння особливостей виховного впливу, який здійснюють батьки з повних і неповних сімей (за критерієм *U*-Манна-Уїтні), виявлено, що батьки з неповних сімей більше схильні (ніж з повних) до застосування в якості виховного впливу гіперпротекції ($U=2031$; $p < 0,01$), потурання потребам ($U=1798$; $p < 0,05$), недостатність обов'язків у дитини ($U=1813$; $p < 0,05$), розширення сфери батьківських почуттів ($U=2096$; $p < 0,01$), виховну невпевненість ($U=1844$; $p < 0,05$),

нерозвиненість батьківських почуттів ($U=1883$; $p<0,01$), витіснення конфліктів у сферу виховання ($U=2142$; $p<0,01$).

Порівняння повних та неповних сімей за переважанням стилю батьківського виховання (за критерієм U -Манна-Уїтні) свідчить, що у неповних сім'ях значущо частіше застосовують такі стилі батьківського виховання як конфліктна інфантилізація ($U=2118$; $p<0,01$) і нестача виховного впливу ($U=1788$; $p<0,05$). За вимогливим стилем виховання повні та неповні сім'ї не відрізняються. Такі результати можна пояснити тим, що у неповних сім'ях більш виражені суперечності між батьками стосовно питань виховання дитини, які виносяться у сферу виховання, а також несистематичний та вільний стиль виховання.

У третьому розділі — «Програма розвитку особистісного потенціалу підлітків» — описано програму роботи з підлітками та їхніми батьками, наведено результати її апробації.

Отримані в ході емпіричного дослідження результати дозволили розробити програму з розвитку особистісного потенціалу підлітків, яка містить три етапи: передгруповий, груповий та контрольний зріз. Мета застосування програми: 1) підвищити рівень розвитку компонентів особистісного потенціалу (автономії, контролю, інтернальності, життєстійкості, осмисленості життя, задоволеності життям, особистісної зрілості); 2) навчити батьків підтримувати автономію їхніх дітей; 3) з'ясувати можливість подолання впливу стилю батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу підлітків.

На першому етапі програми, за результатами передгрупового та мотиваційного інтерв'ю з підлітками та їхніми батьками, сформовано експериментальну вибірку. Усього у дослідженні взяло участь 262 особи. Серед них 131 підліток і 131 особа — їхні батьки та матері. У формувальній частині взяло участь 144 особи, з яких 108 увійшли до двох експериментальних груп (36 підлітків в першій групі; 36 матерів та їхні діти (36) у другій), 36 підлітків — до контрольної групи. До вищезазначених груп увійшли підлітки з такими типами розвитку особистісного потенціалу: інтерналізований, детермінований, імпульсивний, дезадаптивний та відчужений. Підлітки, які демонстрували автономний шлях розвитку, до програми не залучалися, оскільки цей тип вважається гармонійним.

На другому етапі проведено групову роботу в двох експериментальних групах: 1) з підлітками, 2) з батьками підлітків.

Програма з розвитку особистісного потенціалу у підлітків розв'язувала завдання: а) зміцнення власного «Я», ампліфікації його переживанням власної свободи та відповідальності перед собою; б) вираження емоцій щодо несвободи та відсутності або надлишку контролю над життєвими ситуаціями; в) виявлення суперечностей в ситуації життєвого вибору та усвідомлення механізмів їх подолання; г) розвиток і зміцнення почуття дорослості. Програма складена як система 20 тренінгових занять, які проходили три рази на тиждень по 90 хвилин. До основних методів програми увійшли: релаксація, гра, метафори, групова дискусія.

Тренінг проходив у три етапи: 1) орієнтовний (3 заняття) — метою якого було емоційне об'єднання учасників групи; 2) розвивальний (17 занять) — на якому

здійснено активізацію процесу самопізнання, підвищення власної автономності, відповідальності та цінності власних виборів і дій, осмислення власних емоцій та поведінки як реакції на ситуації батьківського виховання, формування мотивації саморозвитку; 3) закріплювальний (3 заняття) – де здійснено підбиття підсумків. Групові заняття супроводжувалися індивідуальною роботою психолога з підлітком, що сприяло індивідуалізації використання психокорекційних заходів.

З метою навчити батьків підтримувати автономію їхніх дітей було створено батьківський клуб (друга експериментальна група), діяльність якого складалася з 7 зустрічей по три години кожна. У ході роботи групи розв'язувалися завдання: 1) ознайомлення батьків зі способами спілкування, спрямованими на виведення їхніх взаємин на більш коректний рівень; 2) розвиток міжособистісної рефлексії, розуміння переживань підлітків.

На третьому етапі (контрольний зріз) оцінено успішність програми з розвитку особистісного потенціалу підлітків за показниками розвиненості його компонентів. У ході експерименту в першій та другій експериментальних групах виявлено (за критерієм *T*-Віллкосона; $p \leq 0,01$) підвищення рівня автономії підлітків, та, відповідно – рівня їхнього самоконтролю; вираженішою стала осмисленість підлітками власного життя і як наслідок – задоволеність ним (табл. 1).

Таблиця 1

Показники розвитку особистісного потенціалу підлітків з першої та другої експериментальних груп

Компоненти особистісного потенціалу	Групи							
	Перша експериментальна				Друга експериментальна			
	середні бали		Показники різниці		середні бали		Показники різниці	
	до тренінгу	після тренінгу	<i>T</i> -Віллкосона	Значущість відмінностей (<i>p</i>)	до тренінгу	після тренінгу	<i>T</i> -Віллкосона	Значущість відмінностей (<i>p</i>)
Задоволеність життям	16,7	17,3	-1,012	>0,05	16,5	17,8	-2,467	<0,05
Осмисленість життя	17,2	17,8	-1,005	>0,05	17,5	17,6	-0,987	>0,05
Інтернальність	35,8	49,9	-3,170	<0,01	36,0	50,6	-3,256	<0,01
Життєстійкість	15,3	35,0	-3,346	<0,01	15,5	35,4	-3,378	<0,01
Особистісна зрілість	30,7	32,7	-1,814	>0,05	30,9	33,1	-1,792	>0,05
Автономія	45,7	65,0	-4,392	<0,01	45,5	65,7	-4,387	<0,01
Контроль	74,7	49,9	5,114	<0,01	75,0	50,9	5,089	<0,01

Насамперед, відбулися позитивні зміни в показниках каузальних орієнтацій ($p \leq 0,01$) у підлітків в обох групах, а саме: зростання автономії (з 45,7 до 65), зниження зовнішньої каузальної орієнтації (з 74,7 до 49,9). Позитивні зміни в каузальних орієнтаціях спостерігалися у 85,4 % дітей з другої експериментальної групи.

Також значущою є динаміка рівня суб'єктивного контролю за кожною шкалою ($p \leq 0,01$). Зріс показник інтернальності (з 35,8 до 49,9 балів). При цьому помірна екстернальність характерна для 23 % осіб, а помірна і межева — для 50 % та 27 % осіб відповідно. Отримані результати свідчать, що підлітки готові брати на себе відповідальність за власні дії у своєму житті.

У підлітків з другої експериментальної групи значно підвищилися всі показники життєстійкості ($p \leq 0,01$), а також відбулися зміни у показниках осмисленості життя ($p \leq 0,01$).

Підлітки з першої експериментальної групи також продемонстрували позитивну динаміку показників каузальних орієнтацій, рівня суб'єктивного контролю, життєстійкості, осмисленості життя.

Порівняння результатів двох експериментальних груп після проходження програми розвитку та контрольної групи (за критерієм *U*-Манна-Уїтні) свідчить про те, що: значущі відмінності зафіксовано у показниках автономії ($p \leq 0,01$); рівні суб'єктивного контролю ($p \leq 0,05$), зокрема, у сфері досягнень та невдач; життєстійкості ($p \leq 0,05$); у сфері особистісних смислів ($p \leq 0,05$).

Отже, результати застосування програми свідчать про наявність суттєвих позитивних змін у типі розвитку особистісного потенціалу підлітків з першої та другої експериментальних груп ($p < 0,01$; $p < 0,05$). Йдеться про можливість подолання негативного впливу стилю батьківського виховання на становлення особистісного потенціалу підлітків за допомогою цілеспрямованої роботи психолога.

ВИСНОВКИ

У роботі здійснено узагальнення теоретичних та емпіричних результатів дослідження проблеми впливу стилю батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу підлітків, що дають підстави зробити такі висновки.

1. Особистісний потенціал визначається як внутрішньоінтегрована сукупність психологічних здібностей і властивостей, що зумовлює здатність людини до самодетермінації і саморегуляції, до діяльності відповідно до власного цілепокладання. Це є здатністю людини проявляти себе як особистість і виступати автономним суб'єктом своєї активності, цілеспрямовано впливати на довкілля, виявляючи стійкість та гнучкість до внутрішніх і зовнішніх змін ситуації.

Теоретично обґрунтовано, що особистісний потенціал підлітків складається з таких компонентів: самодетермінація, інтернальний локус контролю, автономний локус каузальності, смисложиттєві орієнтації, життєстійкість, толерантність до невизначеності, високий рівень розвитку «Его», особистісна зрілість.

2. Емпіричним шляхом визначено та описано шість типів розвитку особистісного потенціалу в підлітковому віці: дезадаптивний — характеризується найнижчим рівнем розвитку «Его», екстернальним локусом контролю, відсутністю внутрішньої мотивації, власних або перейнятих ззовні смисложиттєвих орієнтацій, низькою задоволеністю життям; автономний — є найбільш благополучним, визначається найвищим рівнем особистісного розвитку, загальної інтернальності, інтернальності в сфері досягнень і невдач, смисложиттєвих орієнтацій і задоволеності життям; інтерналізований — схожий на автономний, за винятком дуже низького автономного локусу каузальності; імпульсивний — характеризується високими значеннями індикаторів імпульсивної стадії особистісного розвитку, низьким рівнем сформованості смисложиттєвих орієнтацій, задоволеності життям, загальної інтернальності, а також інтернальності у сфері досягнень і невдач, і водночас, високим рівнем автономної каузальної орієнтації; детермінований — відзначається підвищеним зовнішнім та безособовим локусом каузальності на тлі інших показників, які є досить низькими; відчужений — характеризується середнім рівнем розвитку «Его», внутрішнього локусу контролю, у тому числі у сферах досягнень і невдач, вищими за середні показниками смисложиттєвих орієнтацій та загальної життєстійкості.

3. Емпірично визначено стратегії батьківського виховання, які сприяють розвитку особистісного потенціалу підлітків: надмірність обов'язків, мінімальність санкцій та заборон. Стратегіями, які не сприяють розвитку особистісного потенціалу виявилися: гіперпротекція і гіпопротекція, надмірність заборон і санкцій, недостатність обов'язків, потурання потребам підлітка, наділення дитячими якостями, розширення сфери батьківських почуттів і їх нерозвиненість, виховна невпевненість, нестійкість стилю виховання, фобія втрати дитини, проекція власних негативних рис на підлітка, наділення чоловічими властивостями, витіснення конфлікту між батьками у сферу виховання.

4. Встановлено особливості батьківського виховання, які визначають тип розвитку особистісного потенціалу підлітків. Дезадаптивний тип здебільшого формується недостатністю батьківських заборон та відсутністю фобії втрати у дорослих. Імпульсивний тип зумовлюється надмірними санкціями, розширенням сфери батьківських почуттів, інфантилізацією дитини, фобією втрати, проекцією негативних рис, витісненням подружнього конфлікту у сферу виховання. Детермінований тип продукується надмірними заборонами та надмірними санкціями за їх порушення. Автономний тип продукує позитивне тло виховного середовища в сім'ї за умов наявності досить великої кількості обов'язків у підлітка. Відчужений тип формується за умов недостатності обов'язків, вираженої гіпопротекції, виховної невпевненості, нерозвиненості батьківських почуттів. Інтерналізований тип визначається невираженою гіперпротекцією, не схильністю до надмірних заборон, виховною невпевненістю, фобією втрати дитини та недостатності її обов'язків.

Змодельовано три стилі батьківського виховання, які найбільше впливають на особливості формування особистісного потенціалу у підлітковому віці. Стиль

конфліктної інфантилізації характеризується наявністю суперечностей між батьками з приводу методів виховання і супроводжується ігноруванням дорослими потреб дитини; схильністю до надмірних санкцій, інфантилізацією підлітка, нерозвиненістю батьківських почуттів, гіперпротекцією та переважанням фемінінних рис. Стиль нестачі виховного впливу визначається недостатнім наділенням підлітка обов'язками, гіпопротекцією, схильністю батьків до несистематичного виховання, потуранням потребам дитини, проекцією на неї негативних рис, виховною невпевненістю. Стиль вимогливості батьків включає підвищені санкції за провину підлітка та надмірність його сімейних обов'язків.

Усі зазначені стилі батьківського виховання негативно впливають на розвиток таких компонентів особистісного потенціалу підлітків як особистісна зрілість, життєстійкість, інтернальність, задоволеність життям та осмисленість життя. Водночас вимогливий стиль виховання сприяє розвитку автономного локусу каузальності підлітків.

5. Розроблено і апробовано програму з розвитку особистісного потенціалу в підлітковому віці, що містить роботу з підлітками та їхніми батьками. Результати її апробації та перевірки ефективності свідчать, що: а) запропонована програма є ефективною, оскільки в результаті розвивально-корекційної роботи встановлено суттєвий рівень розвитку автономії, суб'єктивного контролю (зокрема, у сфері досягнень та невдач), життєстійкості, особистісних смислів підлітків в обох експериментальних групах; б) програма із залученням батьків дає кращі результати за програму, в якій брали участь лише підлітки.

Перспективою подальших досліджень може бути з'ясування особливостей: становлення особистісного потенціалу у сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; впливу соціальних, психологічних, соціо-культурних та інших чинників на характер взаємин у сучасній сім'ї.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Бастрова А. С. Чотири шляхи становлення самодетермінації в підлітковому віці / А. С. Бастрова // Теоретичні та прикладні проблеми психології: Збірник наукових праць східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ, 2014. – Вип. 2 (34). – С. 23–30.

2. Бастрова А. С. Вплив чинників становлення самодетермінації на інші компоненти особистісного потенціалу підлітків / А. С. Бастрова // Наука і освіта. – Одеса, 2014. – № 12. – С. 69–73.

3. Бастрова А. С. Програма оптимізації становлення самодетермінації підлітка / А. С. Бастрова, О. І. Власова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2014. – Вип. 3(24). – С. 104–110.

4. Бастрова А. С. Вплив стилю батьківського виховання на становлення самодетермінації як складової особистісного потенціалу / А. С. Бастрова //

Теоретичні та прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Луганськ, 2015. – Вип. 2 (37). – С. 44–51.

Статті у зарубіжних виданнях:

5. Bastrakova A. S. Selfdetermination as psychological need or capability / A. S. Bastrakova // International scientific professional periodical journal «The unity of science». – Viena, Austria, 2014 – P. 86–89.

6. Леонтьєв Д. А. Траектория личностного развития у подростков, воспитывающихся в семье, и подростков-сирот / Д. А. Леонтьєв, О. В. Сулимина, А. С. Бастракова // Вопросы психологии. – 2014. – № 4. – С. 30–48.

Тези наукових доповідей:

7. Бастракова А. С. Теоретичний аналіз підходів до мотивації та автономії у різних психотерапевтичних теоріях / А. С. Бастракова // Наука і освіта – Одеса, 2012. – № 10. – С. 23– 28.

8. Bastrakova A. S. Personal potential of teens as a factor of personal maturity / A. S. Bastrakova // 5-th international conference on self-determination theory. – Rochester, 2013. – P. 58.

9. Бастракова А. С. Вплив батьківського виховання на становлення самодетермінації особистості в підлітковому віці / А. С. Бастракова // Globalscientificunity, 2014. – Prague, 2014 – P. 70–80.

АНОТАЦІЯ

Бастракова А. С. Вплив стилю батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу підлітків. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, МОН України. – Київ, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню впливу стилю батьківського виховання на розвиток особистісного потенціалу у підлітковому віці. Особистісний потенціал розуміється як внутрішньоінтегрована сукупність психологічних здібностей і властивостей, що зумовлює здатність людини до самодетермінації і саморегуляції, до діяльності відповідно до власного цілепокладання. Теоретично розроблено та емпірично перевірено його модель, визначено вплив батьківського виховання на його формування. В ході емпіричного дослідження виявлено та описано типи особистісного потенціалу (дезадаптивний, імпульсивний, детермінований, автономний, відчужений, інтерналізований) та чинники батьківського виховання (підтримання/не підтримання особистісної автономії та відповідальності, емоційно тепле/холодне ставлення батьків), а також визначено їх співвідношення.

На основі результатів дослідження розроблено програму тренінгу розвитку особистісного потенціалу осіб підліткового віку. Результати участі у тренінговій

роботі для експериментальної групи констатували підвищення показників рівня автономії, суб'єктивного контролю (зокрема, у сфері досягнень та невдач), життєстійкості та у сфері особистісних смислів підлітків, що свідчить про ефективність запропонованої програми особистісного розвитку.

Ключові слова: особистісний потенціал, самодетермінація, автономія, «Его», життєстійкість, локус каузальності, стилі батьківського виховання, програма розвитку.

АННОТАЦИЯ

Бастракова А. С. Влияние стиля родительского воспитания на развитие личностного потенциала подростков. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, МОН Украины. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию влияния стиля родительского воспитания на развитие личностного потенциала в подростковом возрасте. Личностный потенциал понимается как внутреннеинтегрированная совокупность психологических способностей и свойств, что обеспечивает способность человека к самодетерминации и саморегуляции, к деятельности в соответствии с собственным целеполаганием. Теоретически разработана и эмпирически проверена его модель, определено влияние родительского воспитания на его формирование. В ходе эмпирического исследования выявлены и описаны типы личностного потенциала (дезадаптивный, импульсивный, детерминированный, автономный, отчужденный, интернализированный) и факторы родительского воспитания (поддержание/не поддержание личностной автономии и ответственности, эмоционально теплое/холодное отношение родителей), а также определены их соотношения.

На основе результатов исследования разработана программа тренинга развития личностного потенциала лиц подросткового возраста. Результаты участия в тренинговой работе для экспериментальной группы констатировали повышение показателей уровня автономии, субъективного контроля (в частности, в сфере достижений и неудач), жизнестойкости и в сфере личностных смыслов подростков, что свидетельствует об эффективности предложенной программы личностного развития.

Ключевые слова: личностный потенциал, самодетерминация, автономия, «Эго», жизнестойкость, локус каузальности, стили родительского воспитания, программа развития.

ANNOTATION

Bastrakova A. S. Influence of Parenting Style on Personal Potential Development Of Teenagers. – Manuscript copyright.

Ph.D. thesis in psychological sciences by speciality 19.00.07 – Pedagogical and developmental psychology. – National Taras Shevchenko University of Kyiv of the MES of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The present thesis work, titled "Influence of Parenting Style on Personal Potential Development Of Teenagers", is dedicated to the problem of personal potential. In this dissertation personal potential is regarded as a potential of self-regulation and is defined as an integrated system characteristic of individual psychological personality constitution. This characteristic determines individual's ability to act through the lens of his own stable internal criteria and maintain variability in responding to external influences. It is one's ability to express himself as an individual and act autonomously and independently, what consequently has a specific impact on the surrounding environment, while showing flexibility and resistance to internal and external changes.

We highlight the following components of personality potential: personality maturity, resilience, tolerance of uncertainty, self-determination, locus of control, high level of Ego development.

Based on this structure, investigation results show that teenagers have 6 profiles of the potential: autonomous, internalized, impulsive, maladaptive, determined, detached. Maladaptive type significantly differs from other profiles, showing the lowest level of Ego development. This profile has following characteristics: external locus of control, lack of internal motivation and own or adopted life-purpose orientations, low life satisfaction. Autonomous profile shows the highest level of personality development and overall internality, as well as internality in regards to achievements and failures. This type also shows the highest levels of life-purpose orientations and life satisfaction in comparison to other clusters. This one is the most beneficial profile of personality development. Internalized profile is very similar to autonomous type. The only difference is low level of autonomous locus of causality within this type. Impulsive profile shows strong performance of indicators of impulsive stage of personality development, low level of life-purpose orientations, and the lowest level of life satisfaction. If compared to other types, this one has high values of autonomous causal orientation, and low level of some other indicators, such as internality in regards to achievements and failures. Determined profile shows high values of external and impersonal locus of causality, compared to other indicators, which are relatively low. Detached profile shows average levels of all parameters applied, except for autonomy. If this profile prevails, individual has average level of Ego development, inner locus of control. This type also shows above average life-purpose orientations and overall resilience.

The next step was to identify characteristics of parenting which have impact on personality potential of teenagers. According to the results of the present study maladaptive profile of personality potential is caused by lack of parental prohibitions and absence of parental fear of loss.

Impulsive profile of personality potential is formed by excessive sanctions, expansion of parental feelings area, teenager infantilization, fear of loss, projection of negative qualities, shift of marital conflict to educational sphere.

Determined profile is shaped by excessive prohibitions and excessive punishments for violation of rules.

Autonomous profile is a result of positive family educational environment provided that a teenager has a sufficient amount of permanent family responsibilities.

Detached profile of personality potential is formed when there is strong hyperprotection in family environment, lack of educational influence, and undeveloped parental feelings. Lack of educational influence factor has the highest value in this profile.

Internalized personality potential profile occurs when there are excessive prohibitions, educational insecurities, parental fear of loss, as well as when parental hyperprotection is extremely low, and teenager's responsibilities are insufficient.

Child infantilization, lack of educational influence, and authoritarianism have the biggest influence on teenager's personality potential when they occur in parenting process.

We have also developed a program of personality potential development and tested its effectiveness. There were three groups of volunteers involved in the investigation: two experimental groups and one control group. One experimental group consisted of teenagers only, while another experimental group had teenagers involved along with their parents. Having all the groups compared, we came to the conclusion that conscious effort can modify personality potential profile even without parents' participation in the process.

Keywords: personal potential, self-determination, resilience, Ego, uncertainty, locus of causality, parenting style, program of development.